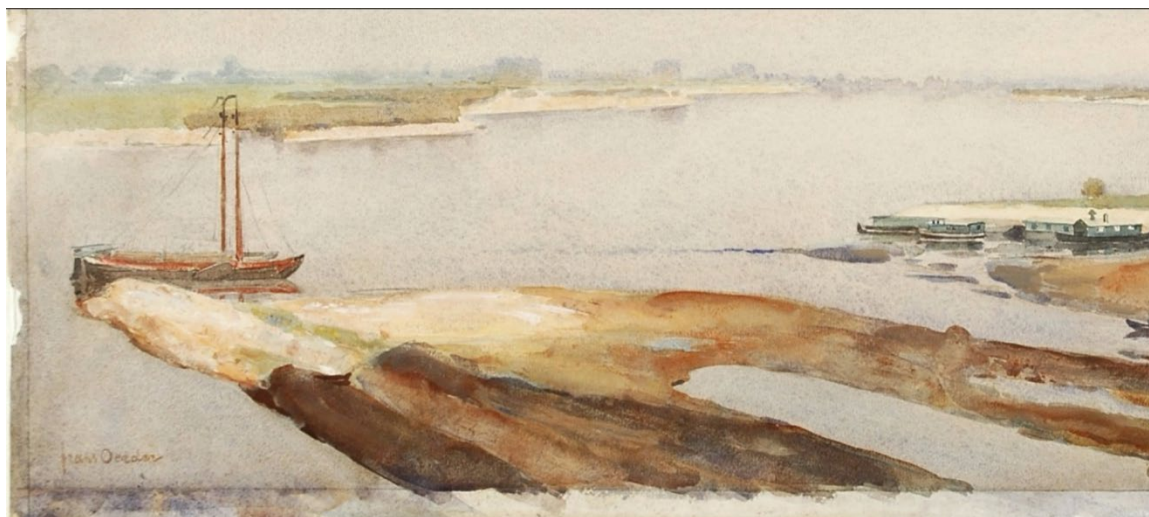

VLG-Forum

Veilingen van 'ondenkbaar ijle populieren', hooigras, fruit en hout ten westen van Nijmegen, 1796-1960

Merijn Knibbe

Het gedicht van Marsman over Holland is bekend:

Herinnering aan Holland

Denkend aan Holland
zie ik breede rivieren
traag door oneindig
laagland gaan,
rijen ondenkbaar
ijle populieren
als hoge pluimen
aan den einder staan;
en in de geweldige
ruimte verzonken
de boerderijen
verspreid door het land,
boomgroepen, dorpen,
geknotte torens,
kerken en olmen
in een grootsch verband.
de lucht hangt er laag
en de zon wordt er langzaam
in grijze veelkleurige
dampen gesmoord,
en in alle gewesten
wordt de stem van het water
met zijn eeuwige rampen
gevreesd en gehoord.

Als landbouwhistoricus stel je, bij het gedicht van Marsman, de vragen: 'van wie waren die populieren?', 'Door wie werden ze gebruikt?', 'Wat waren ze waard?' en 'Hoe bestendig was het door Marsman geschetste beeld?'. Dat lijken profane vragen, bij zo'n romantisch gedicht. Maar dat zijn ze niet. Op de zoektocht naar antwoorden op die vragen kom je de mensen achter de bomen tegen. Ze krijgen, een klein beetje, een gezicht. En het 'grootsch verband' wordt duidelijker. Het onderstaande is een verslag van zo'n zoektocht. We zullen daarbij de kerken, de dorpen, de boomgroepen, de boerderijen en de populieren tegenkomen.

Mensen

Dat ik de mensen en de dorpen tegenkwam is wat toevallig. Mijn werk op het gebied van de hooigeschiedenis begint zich te beperken tot buitendijkse gebieden, aan de kust, langs de Zuiderzee en het IJ en ook langs de grote en de kleine rivieren die Nederland rijk is. Op zoek naar gegevens over uiterwaardse hooilanden stuitte ik op het Koolwijkarchief in Nijmegen. Dat is een soort notarisarchief, waarbij verpachtingen van wei- en bouwland te vinden zijn. Voor sommige percelen zijn er, zij het met wat gaten, gegevens van 1796 tot 1961! Het betreft éénjarige verpachtingen van wei- en bouwland maar ook zijn er verkopingen, van knot- en hiephout en nog te oogsten hooigras zowel als van haver en tiendblokken. Kennelijk was er hier een landbouwsysteem dat in hoge mate afhankelijk was van boeren en arbeiders die niet in dienst genomen werden maar die op het veld staande producten kochten en oogsten, van hout tot gras en haver. En, in toenemende mate, kersen, appels en ander fruit zowel als de 'ondenkbaar ijle populieren'. Of, zoals het in een vroeg 19^e eeuwse 'maanboek'¹, waarin de verkopen en verpachtingen werden bijgehouden, genoemd werd: 'opgaande Willige en Peppele boomen'.² Overigens is het uiterwaardengebied geologisch tamelijk gevarieerd, met een grote veelheid aan zandige, grindige, lemige en kleiachtige bodems die ook nog eens een, voor Nederland, relatief grote variatie in hoogteligging kennen (kaart 1). Dit heeft tot een tamelijk gevarieerd landbouwkundig gebruik geleid, met tuinbouw, fruitteelt, akkerbouw, hooiland en weiland.

Kaart 1. Een gedetailleerde geologische kaart van het uiterwaardengebied beoosten Nijmegen

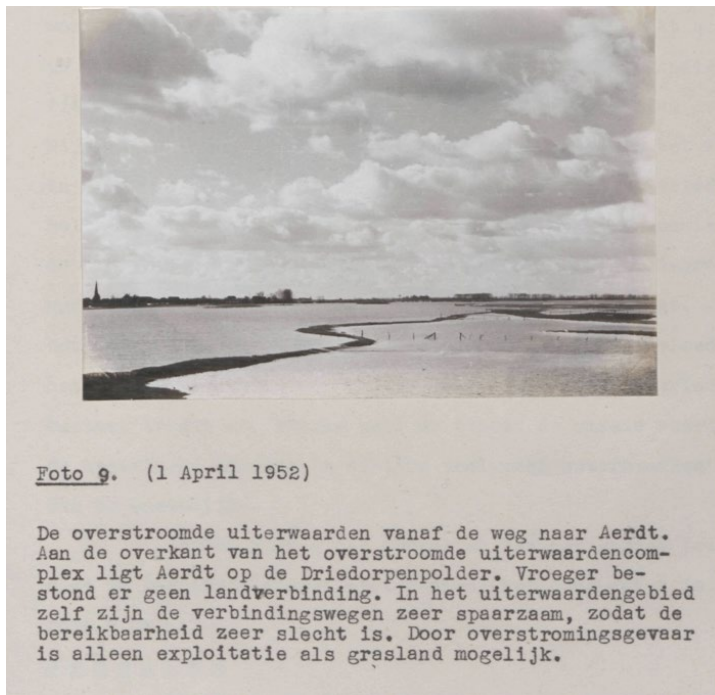
Bron: L.F. Pons. 'De bodemgesteldheid van het uiterwaardengebied van de oude Rijnmond (Spijkse Overlaat) en van de Driedorpenpolder (Pannerden, Herwen en Aert)'. *Stichting voor Bodemkartering rapport no 302* (Wageningen 1952) Bijlage I

¹ Ik vermoed dat het woord 'maan' etymologisch verband houdt met 'aanmanen'.

² Over populieren in de Meijerij H. C. Van Hall, 'De Meijerij van Den Bosch' in: G. H. Kocks en J.M.G. van der Poel (red.) *Landbouwkundige beschrijvingen uit de 19^e eeuw Deel II Overige provincies MDB* (Wageningen 1981 (1870)) aldaar 227-228.

Kopers en pachters moesten vaak borgen stellen en met enige regelmaat zien we dat zelfs kleine bedragen nog jaren later betaald worden, soms door de kopers en soms door de borgen. Het gaat bij de veilingen om een deel van het gebied bewesten Nijmegen. Het betrof vooral percelen wei- en hooiland en boomgaarden dan wel fruitbomen langs wegen en rondom buitenplaatsen. De kopers en pachters kwamen uit dorpen daar zoals Winssen, Wijchen, Weurt, Leeuwen, Deest, Ewijk, Heest, Beuningen, Afferden, Borgharen en Neerbosch zowel als, maar minder vaak, uit Nijmegen en, aan de overkant van de Waal, uit Slijk-Ewijk, Herveld en Andelst. Bij veilingen van fruit zien we ook bieders uit Wijk bij Duurstede en Doodewaard. Even ten oosten van dit gebied was een (volgens HISGIS: minder waardevol) hooilandcomplex dat, nogal wat ander land eromheen, eigendom van Baron August van Nagel vrijheer van Doornik. Ook erfpachters hadden gezamenlijk aanzienlijke hoeveelheden grond in bezit. Het op deze kaart westelijke hooilandcomplex kende echter een groot aantal verschillende eigenaren, die we deels ook in de veilingverslagen tegenkomen.³

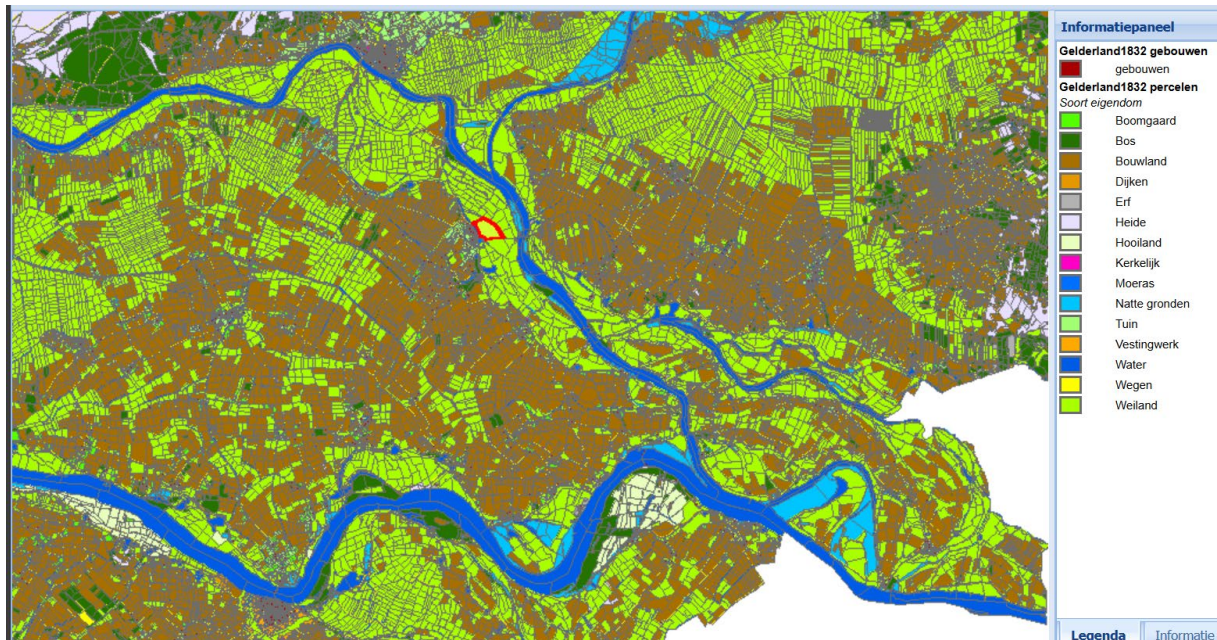
Afbeelding 1. De stem van het water

Bron: zie kaart 1, p. 38 a.

³ De percelen waren vermoedelijk een halve hectare groot, althans volgens een contemporaine beschrijving van een vergelijkbaar veilingstelsel aan de noordkant van de Rijn, waar boeren uit de Gelderse Vallei uiterwaards gras op stam kochten. H. M. Hartog, 'Landhuishoudkundige beschrijving der Geldersche Vallei, gelegen in de provinciën Gelderland en Utrecht' in: G. H. Kocks en J.M.G. van der Poel (red.) *Landbouwkundige beschrijvingen uit de 19e eeuw Deel II Overige provincies GV* (Wageningen 1981 (1866)) aldaar 116-121. Boeren uit het noorden van de Gelderse Vallei kochten volgens Hartog hooi van de hooilanden langs de Zuiderzee, echter in veel grotere percelen die beslist niet door één persoon gehooid konden worden en dat via handjeclap in plaats van via een veiling werden verkocht. Engelberts geeft voor het land van Maas en Waal, waar onze veilingen plaats vonden, het grote verschil in kwaliteit zowel als opbrengst tussen binnenvelds en uiterwaards hooi aan, dat de boeren dwong om buitendijks hooiland te pachten. Engelberts, E., 'Schets der landhuishouding in een gedeelte van Maas en Waal' in: G. H. Kocks en J.M.G. van der Poel (red.) *Landbouwkundige beschrijvingen uit de 19^e eeuw Deel II Overige provincies MW* (Wageningen 1981 (1866)) aldaar 415-416.

Kaart 2. Het uiterwaardenlandschap rondom Nijmegen. De landen waar de veilingen van het notaris-kantoor Koolwijk en voorgangers van verpachtingen en verkopeningen van weiland, hooi op stam, te oogsten fruit, te oogsten haver en gerst, bomen, boerengeriefhout en tienden plaats vonden lagen in en rondom het westelijke hooilandencomplex. Middenonder: Nijmegen.

Bron: www.hisgis.nl, kaart voor Gelderland.

In het maanboek (zie tabel 1 voor de bron) en de andere documenten staan gegevens over verkopers, kopers (met woonplaats en soms met beroep), hoeveelheden, locaties dan wel namen van percelen, producten, prijzen en betaaltermijnen en voorwaarden. De meest uitgebreide gegevens over kopers zijn er voor gras op stam. Kopers moesten in het algemeen twee borgen stellen. Gras op stam werd, in de jaren waar daar gegevens voor zijn, volgens de bron vooral gekocht door arbeiders wat enigermate tegenstrijdig is met de literatuur. Ook de borgen waren vaak arbeiders (de term die in de bron gebruikt wordt). Gezien de namen betrof dit soms familieleden maar meestal andere arbeiders uit dorpen zoals waar ze vandaan kwamen. Een minderheid van de contracten betrof boeren, deze hoefden in het algemeen geen borgen te stellen. Natuurlijk kende iedereen iedereen in de dorpen. Deze banden werden door 'minvermogenenden' gebruikt om te kunnen bieden op de veiling waarbij 'wederzijdse borgstelling' plaats vond. Meestal kwamen de borgen uit hetzelfde dorp. Toch lijkt het netwerk van wederzijdse borgstelling het hele gebied bestreken te hebben.

Geld

Borgstelling was serieus. Met enige regelmaat moesten borgen, soms jaren later, bijspringen bij de betalingen. Bij het éénjarig pachten van uiterwaardse weilanden voor begrazing was de betalingsdatum 25 december Later werd dit vervroegd naar 24 december. Mocht u, met bijvoorbeeld de overstroming van 1825 in het achterhoofd, nog een kerstverhaal willen schrijven ... Er zijn in het Koolwijkarchief gegevens over door het kantoor van Koolwijk geadmistrreerde hulpverleningen bij overstromingen te vinden!

Het innen van achterstallige gelden was natuurlijk erg zakelijk. Maar een deel van de landen werd voor 'de armen' verhuurd werden. Als verschuldigde bedragen niet geïnd werden dan waren de armsten de klos. Voor mij opmerkelijk was dat er in guldens van 21 stuivers dan wel 105 cent gerekend werd. Maar wie tijdig betaalde mocht met gewone guldens afrekenen. Omdat betaaltermijnen vaak bijna of zelfs meer dan een jaar waren kan dit gezien worden als een combinatie van rente en korting bij snelle betaling zoals die tegenwoordig ook nog gebruikelijk is. En waarbij het werken met 'guldens van 21 stuivers' een voor rekenkundig weinig geschoolde boeren en arbeiders beter te begrijpen zal zijn geweest dan '5%'.

Markt

Wat nog nader moet worden uitgezocht is waar het hooi voor gebruikt werd. Eerst dacht ik dat het voor eigen gebruik was. Voor boeren en voor mensen die als 'voerman' in de bron staan zal dit ook zo zijn geweest. Maar er waren dusdanig veel arbeiders dat ik steeds meer het idee krijg dat het hooi door hen verkocht werd. Uit andere bronnen is bekend dat er, vanuit de gebieden langs de rivieren, veel hooi naar de boeren op het zand ging.⁴ Het verhaal van de rol van de uit, onder andere, Westfalen afkomstige trekarbeiders - de Hannekemaaiers – bij de hooioogst op grotere boerderijen is bekend.⁵ Ook waren er, zoals in 16^e eeuw en vroeg 17^e eeuw Friesland, systemen waarbij tijdens de hooioogst lokale arbeiders (in Friesland ook wel 'scamele ruters' genoemd) door het land trokken om bij achtereenvolgende boeren te maaien en te zwelen.⁶ Bij de uiterwaarden lijkt er nog weer een ander arbeidssysteem te zijn geweest, waarbij de arbeiders als kleine ondernemers optraden.

Er werden ook bomen, geriefhout en fruit verkocht. Voor bomen en fruit heb ik de tabellen opgesteld, als achtergrond voor mijn studie naar hooi, hooien en hooilanden. Daarbij heb ik twee ver uiteengelegen jaren genomen (zie beneden). Voor bomen zien we in beide jaren, 1824 en 1947, dat deze in kleine aantallen aan lokale mensen werden verkocht, waarbij de beperkte gegevens in 1824 nog meerdere bomen per koper werden verkocht terwijl kopers in 1947 hoofdzakelijk 1 boom kochten. Duidelijk is de 'wederzijdse borgstelling'. Vermoedelijk was dit aankoop voor eigen gebruik. De eigenaren waren voor een deel particulieren, voor een deel religieuze en religieus-charitatieve instellingen.

Bij fruit zien we bij verkopers nog steeds zeer lokaal waren – boomgaarden bij huis – maar dat de kopers uit een wijdere omgeving kwamen en ook veel meer geld moesten meenemen. In 1822 werden nog borgen gesteld, in 1945 niet meer, wat ondervangen werd door contante betaling (met 6% korting). De eerste transactie uit 1822 in de tabel is, de reden is niet duidelijk, volgens de bron totaal misgelopen en een voorbeeld van het risico dat de borgen liepen. Uiteindelijk werd het totale bedrag jaren later door de borgen en niet door de koper betaald. Opmerkelijk is dat, ondanks de hoge bedragen, de kopers van het fruit in 1945 allemaal lokaal waren.

Besluit

We weten nu wat meer over de mensen achter de ondenkbaar ijle populieren, over de prijzen en de hoeveelheden en over de markt. Maar hoe bestendig was het systeem? De bron loopt tot 1960 en geeft, behalve dat er aan het eind 'om niet' een veld werd verhuurd aan de voetbalvereniging,

⁴ Bijvoorbeeld D. van Diepen, *De bodemgesteldheid van de Maaskant* (Wageningen 1954).

⁵ J. Lucassen, *Naar de kusten van de Noordzee. Trekarbeid 1600 – 1900 in Europees perspectief* (Gouda 1984)

⁶ M. Schroor, *De Leeuwarder Weeshuisrekeningen 1541- 1608 Spiegels van het dagelijks leven in de zestiende eeuw* (Gorredijk 2021).

eigenlijk betrekkelijk weinig veranderingen aan. Onlangs ben ik van Amsterdam naar Veldhoven (mijn geboorteplaats) gereden. In 1963 reden we het traject ook, in een deux-chevaux, over een tweebaansweg, met bomen erlangs, uitzicht op het landschap en de in 1961 opgerichte televisietoren als vast 'halverwegepunt' op de lange reis naar de familie benoorden Amsterdam. Nu heb je uitzicht op geluidswallen en steeds grotere magazijnen en ligt er een zes-, acht-, tien- en op een klein stuk zelfs veertienbaansweg. Het uitzicht is verdwenen. Wat verderop bedekken Arnhem Zuid en Nijmegen Noord steeds grotere delen van het toch niet zo oneindige laagland. Ach, dat het allemaal voorbij zou gaan...

Bijlage – Tabellen

Tabel 1. Verkopen van populieren en wilgen in de uiterwaarden ten westen van Nijmegen, 1824 en 1947

	Koolwijk 344 en 380	Koper	Woonplaats	Borgen	Woonplaats	Beroep Borg	Prijs	Betaling
<i>Verkoop van opgaande willige en peppele ... 6 December 1825</i>								
<i>F Sanders</i>	2 Wilgen	Arnoldus Alders	Winssen	Geen			fl. 18,9	14 12 1826
	3 pepp.	Francis van Gaalen	Winssen	Jan Otten	Winssen	Timmerman	fl. 24,15	8 10 26
				Jan van Gaalen	Winssen			
	3 pepp.	Jan Otten	Winssen	Francis van Gaalen	Winssen		fl. 32,55	8 12 26
				Jan van Gaalen				
<i>Armen in Compagnie</i>	5 bomen in de Leegstraat	Francis van Gaalen		Zie no 2			fl. 25,2	8 10 26
<i>Armen alleen</i>	2 Boomen Guelderse straat	Denzelven		idem			fl. 12,6	8 10 26
<i>Verkoop bij inschrijving van 12 stuks populieren bij bouwland 'De Geer' te Winssen, 16 mei 1947</i>								
<i>RK armen</i>	1	W Boerakker	Ewijk				fl. 25	19 5 47
<i>Ewijk</i>	1	H van Haren	Winssen				fl. 30	19 5 47
	1	Ger. Joh. De Waal	Winssen				fl 7,5	19 5 47
	1	H van Beuningen	Winssen				fl 25,5	19 5 47
	1	G Cobussen	Winssen				fl 9,5	19 5 47
	1	K Cobussen	Winssen				fl 15	19 5 47
	1	A Kersten	Winssen				fl 20	19 5 47
	1	J Wattenberg	Winssen				fl 20	19 5 47
	1	Ger. Joh. De Waal	Winssen				fl 25,5	19 5 47
	1	J Loeffen	Ewijk				fl 22	19 5 47
	1	Ger van Beuningen	Winssen				fl 7,5	19 5 47
	1	J Lamers	Ewijk				fl 18	19 5 47

Bron: Regionaal Archief Nijmegen 907 Familie Van Koolwijk 1712 - 1969 (2000) no. 344 en 380.

Tabel 2. Verkopen van fruit in 1822 en 1945.

	Verkopers	Locatie	Koper	Woonplaats	Borgen	Woonplaats	Beroep	Prijs	Betaling
;	Koolwijk	Boomgaard om huijzen Winssen	Jan Sweers	Beuningen	Adrianus Smits	Winssen		fl 100,8	5 jan 1823, 12 juni 1824, 26 feb 1825
					Gradus Willems	Winssen			
;	Koolwijk	Fruit om 't Tabaksland	A van Vooren	Beuningen	Johan van Vooren	Dodewaard		fl 18,9	
				Beuningen	Ant. Van den Bergh	Dodewaard			
;	Libotte	Boomg. Verwaijen		Beuningen	H. van Dodewaard	Heusden		fl 165,9	23 2 23
				Beuningen	W. Reijs Janssen	Slijk Ewijk			
	Libotte	Boomgaard Legestraat	J. van der Heuvel	Beuningen	P. van Kersel	Leeuwen		fl 175,35	
				Beuningen	Joh. Van der Poel	Druten			
	Libotte	Boomgaard ij Kippinge	Gradus Willems	Beuningen	Jan Sweers	Beuningen		fl 26,25	
				Beuningen	Adr. Smits	Winssen			
;	Gereformeerd de gemeente	Boomgaard bij huis	Andries van der Voren	Beuningen	Zie boven			fl 52,3	
;	Wed. Wouters		Hendrik van der Heuvel	Beuningen	J. Croonen	Ewijk		fl 86,10	27 2 23
				Beuningen	Wim van der Heuvel	Ewijk			
1945									
un-45	Koolwijk	Kersen bij Dodendael	Gebr. Van Halen	Beuningen				fl 660	contant
ug-45	Koolwijk	Laat fruit Kerswal	W van Dijk	Beuningen				fl 5,111	rek. courant
			W Engelen	Beuningen					
ug-45	J. Hendriks	Appelenrij Leeuwen ben.	Van Wamel en Walraven	Beuningen				fl 966	contant 6% korting
ug-45	Th toonsen	Boomgaard langs de gracht	Van Wamel en Walraven	Beuningen				fl 1050	contant 6% korting
ug-45	Gr Gerritsen	Bij Bloemenstein	Arnt Arends	Beuningen				fl 6533,1	contant 6% korting

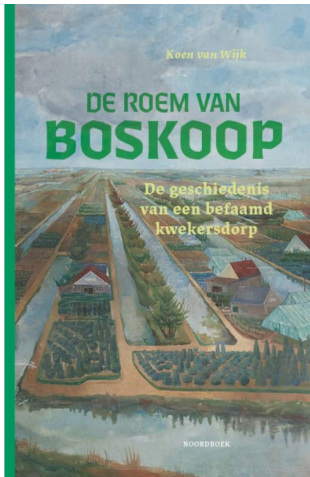
Bron: zie tabel 1.

Apparaat voor een “Groene Geschiedenis”

Nieuwe publicaties

Nederland en België

De geschiedenis van een boomkwekerijgebied

Het is 1911 en het kwekersdorp Boskoop beleeft hoogtijdagen. De export van sierbomen en -planten naar Amerika en andere landen floreert en de ene na de andere stijlvolle villa verschijnt tussen de kwekerijen. Op de Grote Bloemententoonstelling bewonderen zestigduizend internationale bezoekers, waaronder aartshertog Frans Ferdinand en koningin Wilhelmina, de kleurenpracht van vele rododendrons, azalea's, rozen en sering. Enkele jaren later breekt de Eerste Wereldoorlog uit. Daardoor is het voorlopig gedaan met de welvaart van de Boskoopse families die leven van het kweken en verhandelen van siergewassen.

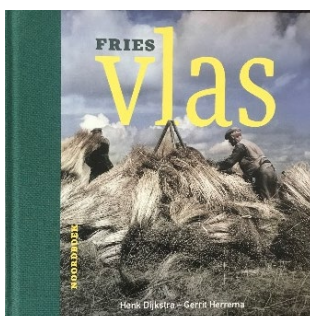
De roem van Boskoop beschrijft de geschiedenis van het boomkwekerijgebied Boskoop en omstreken. Een uniek gebied én landschap dat uitgroeide tot een wereldberoemd kennis- en

handelscentrum. De auteur volgt het wel en wee van drie families die zich met hun bedrijven staande weten te houden tegen de achtergrond van politiek rumoer, technische ontwikkelingen en maatschappelijke veranderingen. Hun verhalen brengen de geschiedenis van dit bijzondere dorp op indringende wijze tot leven.

Koen van Wijk is tuinbouwjournalist, tekstschrijver en auteur. In 2017 verscheen van zijn hand *Land van glas, een familiegeschiedenis over de glastuinbouw*.

Koen van Wijk (2024). *De roem van Boskoop. De geschiedenis van een befaamd kwekersdorp*. Noordboek ISBN 9789464711509.

Vlas: verbouw, productie, afzet

Friesland is rond 1880 de grootste producent van vlas in Nederland. De teelt gaat in die jaren niet zozeer om het gewas zelf, maar is voornamelijk bedoeld als werkverschaffing. Het eindproduct linnen wordt veelal thuis en in spinhuizen gesponnen en door regionale wevers verwerkt. Voor veel burgerlijke- en kerkelijke gemeenten in de provincie is het dé manier om arbeiders en hun gezinnen de winter door te helpen. De arbeidsomstandigheden in de zogenoemde braakhokken zijn echter vaak ten hemel schreiend. Vanaf het begin van de twintigste

eeuw verschijnen er in Friesland zo'n twintig fabrieken waarin vlas gemechaniseerd wordt verwerkt. Een van de vele vlasproducten – het lijnzaad – gaat dan een grote rol spelen bij de opkomst van de veevoerindustrie en de intensivering van de landbouw. In deze rijk geïllustreerde uitgave beschrijven Henk Dijkstra en Gerrit Herrema de Friese vlasgeschiedenis. Hoe en waar werd in Friesland vlas verbouwd, hoe werd het verwerkt, welke producten leverde het op en hoe was de afzet geregeld. Dit boek bevat een overzicht van veel gebruikte vlasserstermen in zowel het Fries